

ARCHEO ADAM

BADANIA ARCHEOLOGICZNE
KONSERWACJA ZABYTKÓW ARCHEOLOGICZNYCH
mgr Adam Mackiewicz

Archeo-Adam
Ulica Jaśminowa 8/2
11 - 034 Stawiguda, PL
tel. 603 864 940

ADAM MACKIEWICZ

EMILIA KOWALSKA

*Prawa autorskie
zastrzeżone.
Wykorzystywanie
wyłącznie za zgodą
autorów.*

SPRAWOZDANIE Z SONDAŻOWYCH BADAN
ARCHEOLOGICZNYCH PRZEPROWADZONY W OBRĘBIE
ST. XVI, WYKOP 1a-c (AZP 27-52/1) NA TERENIE PLAŻY
MIEJSKIEJ PRZY UL. KAJKI W IŁAWIE, WOJ. WARMIŃSKO-
MAZURSKIE

I n w e s t o r : Gmina Miejska Iława
ul. Niepodległości 13
14-200 Iława

Kierownik badań: Adam Mackiewicz

Prace prowadziła: Emilia Kowalska

OLSZTYN * LISTOPAD * 2014 ROK

SPIS TREŚCI

I. WSTĘP	3
II. KRÓTKI RYS HISTORYCZNO-PRZESTRZENNY MIASTA.....	5
III. ANALIZA UKŁADU STRATYGRAFICZNEGO ZAREJESTROWANEGO W OBRĘBIE WYKOPÓW 1 a - 1c	23
IV. MATERIAŁ ZABYTKOWY	25
V. PODSUMOWANIE I WNIOSKI KONSERWATORSKIE.....	26
SPIS RYSUNKÓW W TEKŚCIE.....	27
SPIS RYSUNKÓW POZA TEKSTEM	28
SPIS FOTOGRAFII.....	29
INWENTARZ MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH RYCINY INDEX FOTOGRAFII FOTOGRAFIE NA NOŚNIKU CYFROWYM	

I. WSTĘP

Sondażowe badania archeologiczne w obrębie działki nr 165/3 w Iławie, województwo warmińsko-mazurskie przeprowadzono w dniach 21-24 listopada 2014 roku. Badania prowadzono zgodnie z *Pozwoleniem nr 498/2014*, znak: *IZAR.5161.75.2014.rp* wydanym przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie Delegatura w Elblągu w dniu 19.11.2014 roku. Prace realizowano na wniosek Gminy Miejskiej Iława, z dnia 29.10.2014 roku. Kierownikiem badań archeologicznych był mgr Adam Mackiewicz, prace terenowe i dokumentacyjne prowadziła mgr Emilia Kowalska.

Przeprowadzone badania archeologiczne miały charakter sondażowy. Podstawowym celem prac archeologicznych było potwierdzenie, czy na objętej badaniami działce przeznaczonej pod inwestycję polegającą na zagospodarowaniu terenu plaży miejskiej znajdują się ewentualne obiekty i nawarstwienia kulturowe, związane ze stanowiskiem archeologicznym, które na mapie AZP 27-52 oznaczone zostało numerem 1 na obszarze i XVI w miejscowości Iława¹. Stanowisko zostało określone jako osada o chronologii średniowiecznej².

Wykop oznaczono numerem pierwszym w obrębie stanowiska XVI w Iławie. W wyniku prowadzonych badań wykonano trzy wykopy (1 a - 1 c) w obrębie działki stanowiącej część stanowiska XVI, a jednocześnie przeznaczonym pod inwestycję miejską. Pomiar wysokościowe wykonano w oparciu o reper roboczy o wartości 170,55 m n. p. m.

---

¹ - karta AZP w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie
² - Posługuję się tutaj pojęciami chronologicznymi, które wymagają kilku słów wyjaśnienia. Mianowicie określenie nawarstwienia (bądź zabytki) **nowożytnie**, jak dotąd w ogólnym ujęciu obejmowały okres od **końca XV do końca XIX wieku**. W ramach tego pojęcia autor wydziela natomiast poszczególne podokresy chronologiczne. I tak określenie **wczesnonowożytny** obejmuje okres od **końca XV do końca XVI wieku**. W sporadycznych wypadkach określenie to może dotyczyć **początku XVII wieku**. Natomiast mianem **późnonowożytny** objęto okres od **początku do końca XIX wieku**. Mówiąc o nawarstwieńcach lub też zabytkach **współczesnych**, mam na myśli okres od **początku XX wieku do czasów obecnych**. Uwzględniając powyższe podziały, okres obejmujący swym zasięgiem **wieki** od początku **XVII do końca XVIII** nazywać będę **nowożytnym**. Jeżeli chodzi o **późne średniowiecze**, to w przypadku Polski północno-wschodniej, określeniem tym obejmuję okres od **drugiej połowy XIII do końca XV wieku**. W niektórych przypadkach możliwe jest używanie tego określenia w odniesieniu do pierwszych dziesięcioleci **wieku XVI** (aż **do jego połowy**), a konkretnie na obszarach, gdzie wcześniej nie rozwinęły się ośrodki miejskie, przynajmniej takie kryterium przyjąłem w odniesieniu do Polski północno-wschodniej (w skali europejskiej schyłek późnego średniowiecza w zależności od regionu wiąże się bądź z **rokiem 1453** - zdobycie Konstantynopola przez Turków, bądź z datą dotarcia K. Kolumba do wybrzeży Ameryki, a więc z **rokiem 1492**, bądź też z **rokiem 1517**, a więc wystąpieniem M. Lutra).

W trakcie badań pozyskano niewielką ilość materiału zabytkowego (por Inwentarz). W trakcie prowadzonych prac sporządzano dokumentację rysunkową (**Ryc.: 3 - 6**) oraz fotograficzną (**Fot.: 01 – Fot. 50**).

II. KRÓTKI RYS HISTORYCZNO-PRZESTRZENNY MIASTA

Informacje dotyczące dziejów i rozplanowania przestrzennego miasta Iławy są bardzo skąpe i niedostateczne. Podstawowym źródłem jest tutaj praca J. Kaufmanna z 1905 roku³, jakkolwiek trzeba stwierdzić, iż większość materiałów odnoszących się do czasów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych niestety zaginęła. Po 1945 roku ukazały się dwie monografie przy czym jedna dotyczyła miasta i regionu, a konkretnie dawnego powiatu⁴ (sprzed reformy z 1975 roku), druga natomiast wydana ostatnio⁵ obejmuje swym zakresem dzieje samego miasta. Ponieważ ta ostatnia monografia jest powszechnie dostępna, historię miasta przedstawimy tu tylko pokrótce i w ogólnych zarysach, w zakresie niezbędnym do interpretacji wyników badań archeologicznych.

Informacje dotyczące dziejów i rozplanowania przestrzennego miasta Iławy są bardzo skąpe i niedostateczne. Podstawowym źródłem jest tutaj praca J. Kaufmanna z 1905 roku⁶, jakkolwiek trzeba stwierdzić, iż większość materiałów odnoszących się do czasów późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych niestety zaginęła. Po 1945 roku ukazały się dwie monografie przy czym jedna dotyczyła miasta i regionu, a konkretnie dawnego powiatu⁷ (sprzed reformy z 1975 roku), druga natomiast wydana ostatnio⁸ obejmuje swym zakresem dzieje samego miasta. Ponieważ ta ostatnia monografia jest powszechnie dostępna, historię miasta przedstawimy tu tylko pokrótce i w ogólnych zarysach, w zakresie niezbędnym do interpretacji wyników badań archeologicznych.

Najwcześniejsze ślady pobytu człowieka w okolicach Iławy znane są dopiero z neolitu w postaci osiedli i znalezisk luźnych, takich jak np. siekiery kamienne z Lubawy i Linowca. Wiosną 1996 roku w okolicach Złotowa właściciel gospodarstwa znalazł na polu siekierkę krzemienną (Ilustracja 1), którą z dużą ostrożnością można określić jako należącą do kultury amfor kulistych⁹.

---

³ J. Kaufmann

⁴ Red. A. Wakar

⁵ Praca zbiorowa

⁶ J. Kaufmann

⁷ Red. A. Wakar

⁸ Praca zbiorowa

⁹ T. Wiślański

- Geschichte der Stadt Deutsch Eylau, Danzig 1905.

- Iława. Z dziejów miasta i powiatu. Pojezierze, Olsztyn 1972.

- Iława. Seria: Monografie miast i wsi Warmii i Mazur, nr 4. Olsztyn 1999.

- Geschichte der Stadt Deutsch Eylau, Danzig 1905.

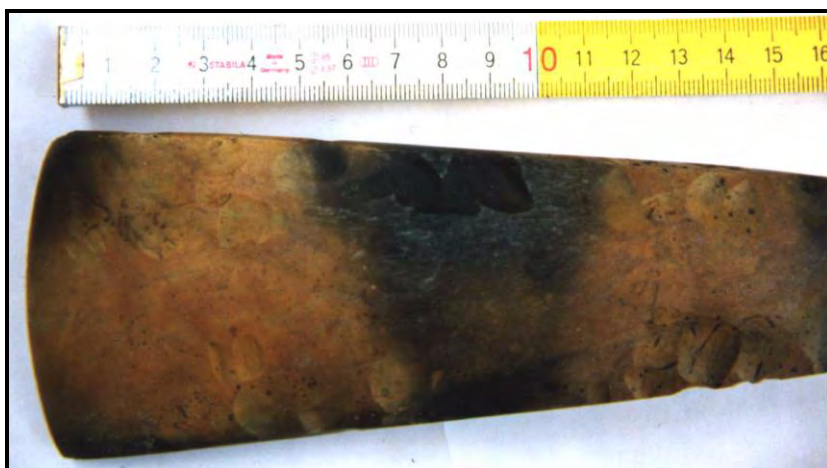
- Iława. Z dziejów miasta i powiatu. Pojezierze, Olsztyn 1972.

- Iława. Seria: Monografie miast i wsi Warmii i Mazur, nr 4. Olsztyn 1999.

- Dalszy rozwój ludów neolitycznych plemiona kultury amfor kulistych [w:] Pr. zbiorowa pod red. W. Hensla i T. Wiślańskiego - „Prahistoria ziem polskich, T. II Neolit”, PAN IHKM, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN Wrocław 1979, s. 283, ryc. 166: 1, 2, 6, 7.

- Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski. PAN IHKM, Wrocław-Warszawa -Kraków -Gdańsk-Lódź Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983, s. 210, ryc. 40.

B. Balcer

Ilustracja 1. Siekierka krzemienna znaleziona w okolicach wsi Złotowo pod Lubawą wiosną 1996 roku. Zbiory prywatne. Fot. A. Mackiewicz.

W neolicie na omawianym obszarze egzystowała ludność właśnie kultury amfor kulistych tzw. grupy wschodniej. U schyłku neolitu występuje tu ludność należąca do kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej i ceramiki sznurowej, której ślady odkryto między innymi w okolicach Samborowa koło Ostródy. Zaznaczyć należy, iż na tym stanowisku (w Samborowie) w świetle badań przeprowadzonych latem (**5-31 sierpień**) **1996 roku** okazało się, że zanotowano tu osadnictwo mezolityczne i to z okresu najwcześniejszego, czyli borealnego¹⁰, to jest z okresu między **7800 a 9500 lat temu**, znajdujące analogie na st. w Mszanie gm. Brodnica datowanym na **8840±180/8890±160 lat temu**¹¹. Jest to więc najstarsze ze znanych dotychczas stanowisk osadniczych na interesującym nas tu terenie. Potwierdzenie tych informacji wymaga jednak dalszych badań terenowych oraz szczegółowych analiz pozyskanych materiałów. W późniejszym okresie występowały tu plemiona kultury łużyckiej należące do grupy warmińsko-mazurskiej a następnie ludność kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, pod względem etnicznym reprezentowana przez ludy zachodniobałtyjskie (prapruckie). W okresie wpływów rzymskich, aż po okres wędrówek ludów omawiane tereny zajęte były przez tzw. kulturę wielbarską od zachodu i kulturę zachodniobałtyjską od północnego-wschodu, które to kultury prawdopodobnie we wczesnym okresie wędrówek ludów uległy asymilacji. Z okresu wpływów rzymskich z okolic Iławy znane są liczne stanowiska monet rzymskich, między innymi z Gierłozy i Łąkorza, oraz inne luźne znaleziska, jak np. srebrny naszyjnik z Rybna Lubawskiego. W okolicach Iławy przebiegały

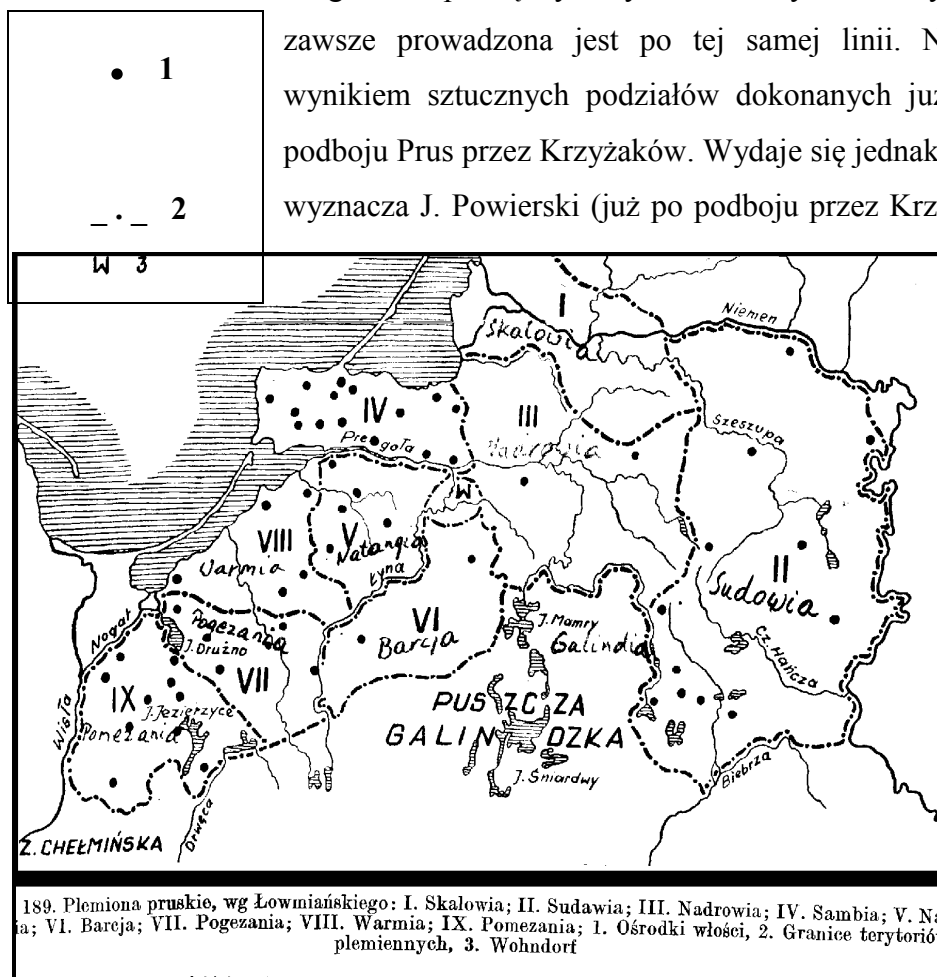
¹⁰J. Sobieraj - Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku Samborowo X gm. Ostróda, prowadzonych przez Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie w dniach 5-31 sierpnia 1996 r., Olsztyn 1996, s 2, praca w maszynopisie. Za udostępnienie i zgodę w wykorzystaniu powyższego sprawozdania serdecznie w tym miejscu dziękuję koledze mgr J. Sobierajowi.

¹¹ J. Sobieraj - Ibidem. 1996, s 2.

prawdopodobnie 2 szlaki handlowe. Jeden wiódł do Sambii, drugi to droga od ujścia Wisły przez Wołyń nad Morze Czarne¹².

Pod względem historycznym Iława leży w południowo-wschodniej części Pomezanii, która we wczesnym średniowieczu była terytorium plemiennym plemienia pruskiego - Pomezan (Ilustracja 2, 3, 4) graniczących z pobliskimi Pogezanami. Podkreślić jednak należy,

iż granica pomiędzy obydwoma terytoriami tych plemion nie zawsze prowadzona jest po tej samej linii. Niekiedy było to wynikiem sztucznych podziałów dokonanych już w trakcie i po podboju Prus przez Krzyżaków. Wydaje się jednak, iż granica, którą wyznacza J. Powierski (już po podboju przez Krzyżaków) między

Ilustracja 2. Rozmieszczenie plemion pruskich według H. Łowmiańskiego¹³

Osą, Wisłą, Nogatem, Zalewem Drużeńskim (J. Družno) i po linii dzisiejszego

Kanału Ostródzko-Elbląskiego oraz górnej Drwęcy poniżej Ostródy jest najbliższa rzeczywistości¹⁴.

W takich granicach obszar Pomezanii ujmuje także H. Łowmiański¹⁵ (Ilustracja 2).

¹² J. Śliwiński

- Op. cit. 1982, s. 22.

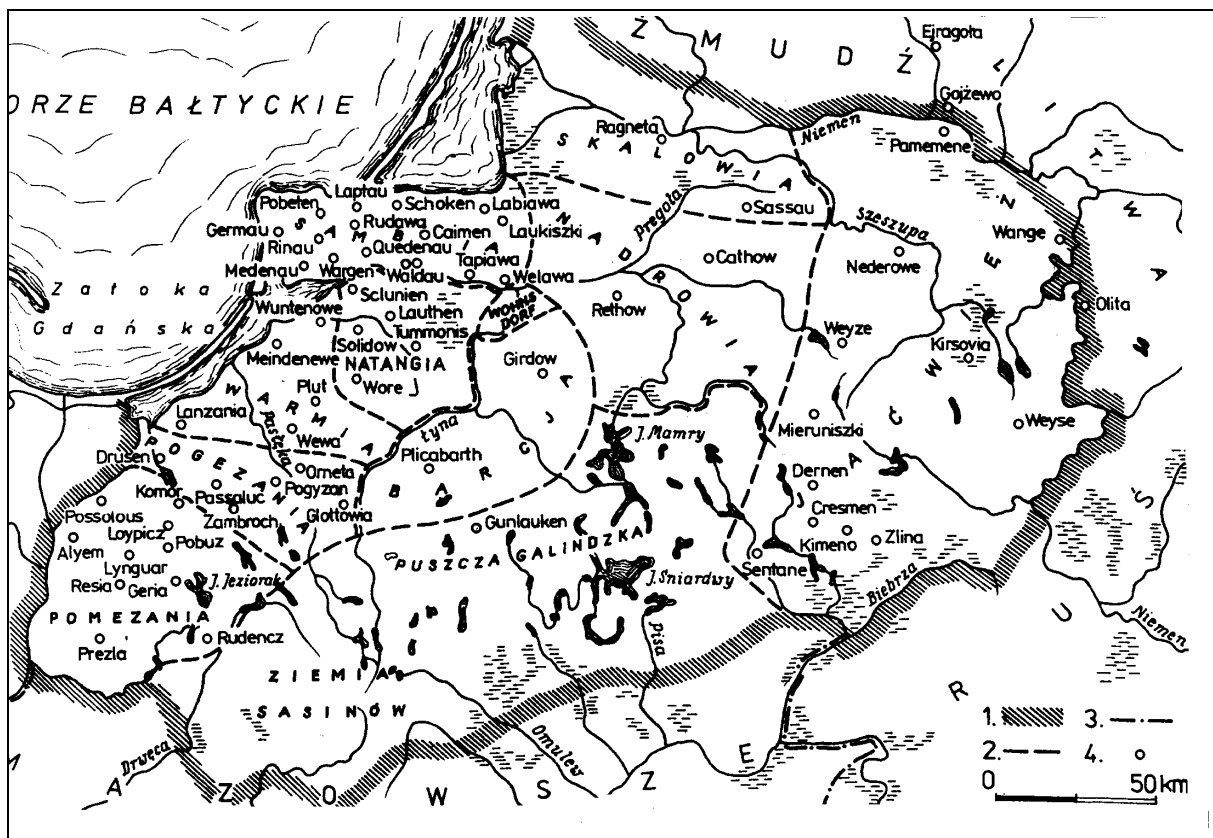
¹³ J. Powierski

- Prusowie [w:] Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII. Red. G. Labuda, Z. Stieber, Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum 1970, t. IV, cz. I, s. 369, ryc. 189.

¹⁴ J. Powierski

- Pomezania. [w:] Praca zbiorowa pod red., G. Labudy i Z. Stieberta - Słownik Starożytności Słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, Wrocław - Warszawa - Kraków, 1970, tom czwarty, część pierwsza, s. 220.

Pomezania od **1207 roku** była ośrodkiem misji cysterskiej. W **1233 roku** po bitwie dzierzgońskiej, Pomezanie, jako pierwsze plemię pruskie zostali podbici przez krzyżaków po wyeliminowaniu z tej rywalizacji biskupa Chrystiana w latach **1230-1233**¹⁶. W okresie od **1242 do 1253 roku** w walce zakonu ze Świętopełkiem o tereny nadwiślańskie tego ostatniego poparły plemiona pruskie a wśród nich także Pomezanie. W **roku 1249** nobilowie

1. Granice Prus; 2. Przypuszczalne granice plemion; 3. Granice krain; 4. Ośrodek włości

Ilustracja 3. Podział plemienny Prus w XIII wieku według H. Łowmiańskiego¹⁷

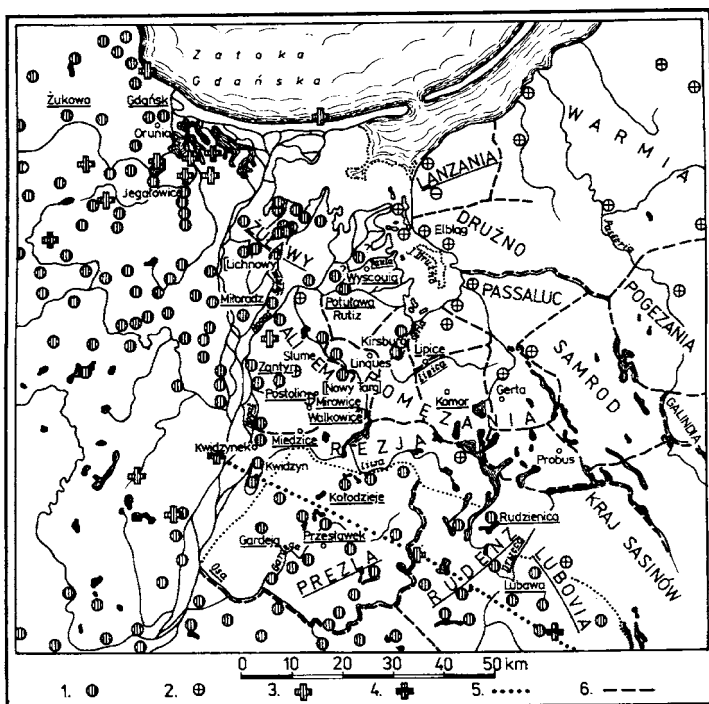
Pomezania w wyniku układu dzierzgońskiego podporządkowali się zakonowi. Od tego okresu występowała nawet w walkach Krzyżaków z innymi plemionami pruskimi, a to z kolei było przyczyną najazdów tych ostatnich na Pomezania. Jeżeli chodzi o terytorium Pomezania, to w **1243 roku** weszło ono w skład diecezji pomezaniańskiej (Ilustracja 7). Na skutek podziału dokonanego w **latach 1250-1254**, jedną trzecią tego terenu wraz z Kwidzynie otrzymało

¹⁵ H. Łowmiański - Geografia polityczna Bałtów w dobie plemienną, [w:] „Lituano-Slavica Posnaniensa, Studia Historica”, 1985a, I.

¹⁶ J. Powierski - Ibidem., 1970, s. 220.

¹⁷ J. Okulicz - Osadnictwo ziem pruskich od czasów najdawniejszych do XIII wieku, [w:] Praca zbiorowa: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie, PWN Warszawa 1981, t. 1, s. 58, Mapa IV.

Ilustracja 4. Obszar pogranicza prusko-pomorskiego w czasach przed podbojem krzyżackim według J. Powierskiego¹⁸

- 1- pozostałości archeologiczne wczesnośredniowiecznego osadnictwa polskiego
- 2- pozostałości archeologiczne wczesnośredniowiecznego osadnictwa pruskiego
- 3 - skarby polskie
- 4- skarby polskie z wpływami pruskimi
- 5 - zasięg wpływów pruskich w skarbach
- 6 - granice komornictw krzyżackich w XIV-XV wieku (przypuszczalnie granice włości pruskich w XIII wieku). Nazwy polskie podkreślono, nazwy nie zachowane w źródłach trzynastowiecznych umieszczono w nawiasach kwadratowych

Krzyżaków włączono do komturstw zantyrskiego (malborskiego) i dzierzgońskiego, w którym najdłużej, bo do **XV wieku** zachowała się ludność pruska¹⁹, a więc na terenie zajmowanym przez plemię pruskie Pomezan.

Żałować należy, iż plemiona pruskie, a tym samym także Pomezanie, czy sąsiadujący z nimi Pogeżanie i Sasinowie nie zdołali wykształcić na tyle silnej organizacji o charakterze państwowym (wytworzyły jedynie okręgi oparte na wspólnocie terytorialnej²⁰), aby się oprzeć nawałnicy najeźdźców, początkowo słowiańskich (wyprawy Bolesława Krzywoustego w latach **1107/1108; 1110/1111; i 1115**, jak również wcześniejsze Izjasława w **XI wieku**), a później (od początku **XIII wieku**) krzyżackich. Na uwagę zasługuje fakt, iż po niemal całkowitym wytępieniu innego plemienia pruskiego - Sasinów, których niewielka ocalała liczba przyjęła

¹⁸ J. Powierski

- Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do początku XIV wieku [w:] „Zapiski Historyczne”, 1965, r. 30, z. 2, rys. 1.

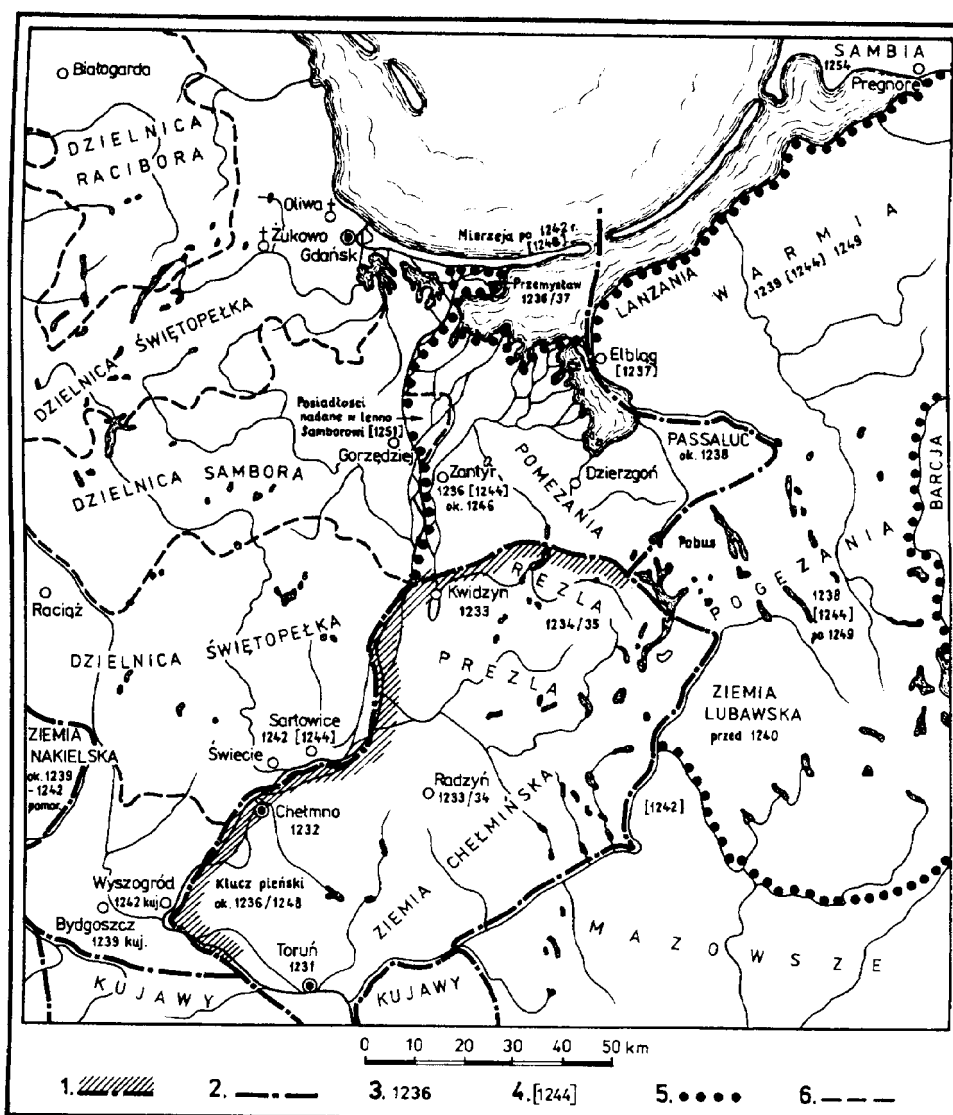
¹⁹ J. Powierski

- Ibidem., 1970, s 220

²⁰ B. Wawrzykowska

- Op., cit., 1976, s. 71.

chrześcijaństwo i osiedliła się w okolicach Olsztynka i Ostródy, ich ziemie (Sasnia), jako pierwsi zajęli Pomezanie, którzy od dawna utrzymywali w miarę poprawne stosunki zarówno z

Oznaczenia:

- 1 - granica pomorsko-krzyżacka z prawdopodobnym rozgraniczeniem sfer wpływów pomorskich i krzyżackich w 1235 r.;
- 2 - inne granice Pomorza Gdańskiego i państwa krzyżackiego (na terenie Prus zasięg przypuszczalny);
- 3 - data podboju krzyżackiego lub założenie miasta;
- 4 - data utraty ziemi lub miejscowości przez Zakon;
- 5 - zasięg podbojów krzyżackich do 1253 r.;
- 6 - inne granice

Ilustracja 5. Granica pomorsko-krzyżacka w latach 1231-1253. Według J. Powierskiego²¹.
Tutaj za M. Biskupem i G. Labudą²².

²¹ J. Powierski

- Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do początku XIV wieku [w:] „Zapiski Historyczne”, 1965, r. 30, z. 3, s. 10.

Ilustracja 6. Ziemie pruskie u schyłku wczesnego średniowiecza według H. Łowmiańskiego.

Tutaj za Ł. Okulicz²³

państwem polskim jak i Pomorzanami. Wielu z nich po przyjęciu chrześcijaństwa zostawało lojalnymi poddanymi Zakonu²⁴ o czym już wyżej była mowa.

²² M. Biskup, G. Labuda

- Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka - Społeczeństwo - Państwo - Ideologia, Wydawnictwo Morskie Gdańsk 1988, s 142, rys. 11.

²³ Ł. Okulicz-Kozaryn

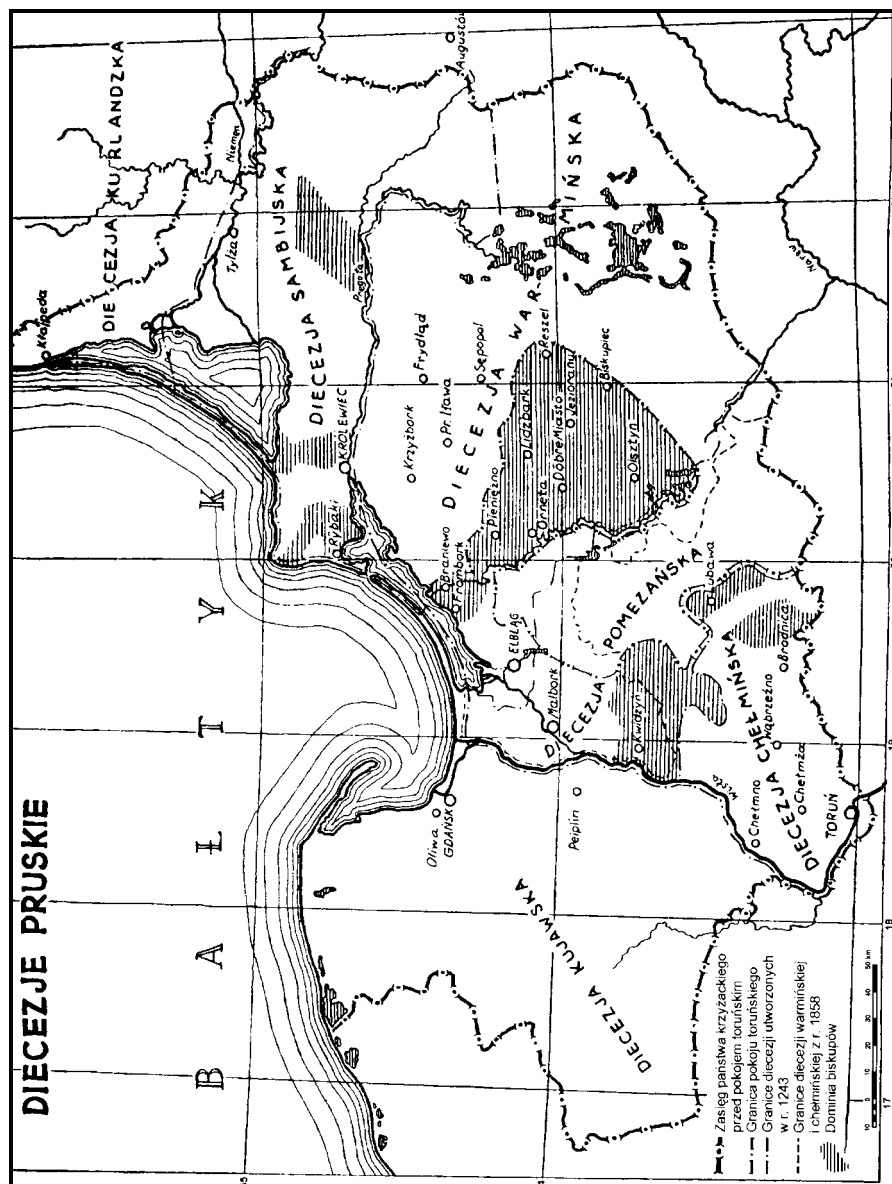
- Dzieje Prusów, (Monografie Fundacji na rzecz nauki Polskiej) Wrocław 1997, ryc.144 (wkładka między stronami 272 i 273).

²⁴ Praca zbiorowa

W. Skrobot - tekst,

R. Bogucki - reprod. i zdjęcia

- Op., cit., 1996, 2 strona tekstu.

Ilustracja 7. Diecezje pruskie z mapy rkp Archiwum Fromborskiego. Tutaj za Ł. Okulicz-Kozaryn²⁵

Samo miasto lokowano w terenie naturalnie obronnym na półwyspie wcinającym się w Jezioro Jeziorak w jego części południowo-wschodniej (obecny teren starego miasta). Od strony południowej obłany jest wodami Jazioraka Małego, który jest naturalną zatoką Jezioraka. Ponadto od strony północnej ograniczone było kanałem łączącym jeziora Jeziorak i Iławskie. Położenie to doskonale jest widoczne na planie (Ilustracja 8), który przedstawił H. Kelletat w swojej pracy o miastach wschodniopruskich²⁶. Była to więc lokalizacja wyjątkowo korzystna ze względów militarnych. Ponadto miasto położone było przy starym trakcie z Lubawy do Dzierzgonia. Tędy prowadziło też przejście z Mazowsza w kierunku Prus po linii

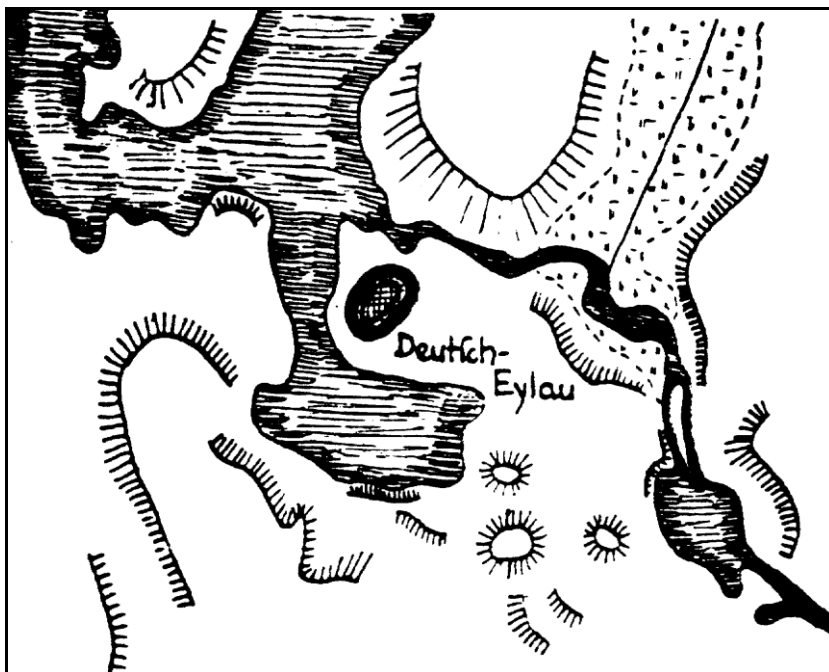
²⁵ Ł. Okulicz-Kozaryn

²⁶ H. Kelletat

- Op., cit., 1997, ryc. 174 - wkładka między stronami 364 i 365.

- Die Städte Ostpreußens in ihrer geographischen Lage und deren Auswirkungen Ein Beitrag zur Heimatkunde, Königsberg Pr. 1934. s. 152.

od Mławy przez Działdowo do Iławy w kierunku Prabut a następnie na Malbork i Pasłęk. Pierwotnie duże znaczenie miała także droga wodna do Zalewa przez Jeziorak, który wkrótce miano połączyć kanałem Weinsdorfskim z Jeziorem Ewingi, co jednocześnie otwierało drogę od Zalewa przez Jeziorak do Iławki i Drwęcy, a dalej do Torunia. To wszystko jednak nie zmieniało faktu, iż Iława położona była na uboczu Państwa zakonnego²⁷.

Ilustracja 8. Położenie topograficzne miasta według H.Kelletata.

Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z **1317 roku** i wspomina o miejscowości *Ylavia*²⁸. W późniejszych latach nazwa ta ulegała wielokrotnym zmianom i przekształceniom. Między innymi w **roku 1333** występuje jako *Ylaw*, w **1421 roku** jako *Ilaw Theutonicalis*²⁹ i jeszcze w tym samym wieku na mapie Sędziwoja z Czechła, jest nazywana jako *Gilawa civitas*³⁰. Ch. Hartknoch w **1684 roku** podaje już nazwę zbliżoną do współczesnej, a mianowicie: *Stadt Teutsch Eylau*³¹

Początki miasta można datować na **1305 rok**, kiedy to po raz pierwszy otrzymało dokument lokacyjny od komtura dzierżońskiego Siegharda von Schwarzburg na prawie chełmińskim. Już w **1317 roku (11 czerwca)** przywilej lokacyjny został odnowiony przez kolejnego komtura dzierżońskiego Lutra von Braunschweig, następnie w **1333 roku**

²⁷ G. Białuński

- Zarys dziejów Iławy do 1525 roku [w:] Praca zbiorowa – „Iława”. Seria: Monografie miast i wsi Warmii i Mazur, nr 4. Olsztyn 1999, s. 40.

²⁸ Praca zbiorowa

- Miasta Polskie w Tysiącleciu, Historia Miast Polskich. Część szczegółowa, T. II, Wrocław - Warszawa - Kraków 1967, s. 122.

²⁹ E. Keyser

- Iława, pow. Susz [w:] Księga miast (opisy miast byłych Prus Wschodnich), Stuttgart - Berlin 1941., Tłumaczenie J. Bielecki, Olsztyn 1948, s. 50.

³⁰ S. Rospond

- Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, Ossolineum 1984, s. 112.

³¹ Ch. Hartknoch

- „Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien ...”, Frankfurt u. Leipzig 1684, s. 421

rozszerzenia dokumentów założycielskich dokonał Gunter von Schwarzburg³², a w 1338 kolejny komtur dzierzgoński Hartung von Sunnenborn³³ rozszerzając granice miasta o 12 włók w południowej części miasta³⁴. Początkowo miasto stanowiło siedzibę prokuratorii a następnie, od **końca XIV wieku** - komornictwa. Po **1340 roku** miasto podporządkowane było komturowi ostródzkiemu³⁵.

W **kwietniu 1454** roku miasto poddało się królowi polskiemu, jednak już we wrześniu tego roku wraca pod władzę zakonu. W **1457 roku** zaciężne wojska krzyżackie (oddziały czeskie) w wyniku nieopłacenia ich przez zakon ponownie wydają je królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi. Sami mieszkańcy jednak zdecydowali o wydaniu miasta zakonowi, które pozostało do końca wojny trzynastoletniej (1466) pod władzą zakonną. Również pokój toruński (**1466 rok**) pozostawił miasto zakonowi³⁶, które początkowo należało do lennych Prus krzyżackich a od **1525 roku** do Prus Książęcych. Pomimo, że w **1520 roku** miasto dobrowolnie poddało się królowi polskiemu Zygmuntovi Staremu ponownie zostało oddane zakonowi. W **latach 1513 - 1521** Ława była dzierżawiona przez biskupa pomezańskiego Hioba von Dobenecka³⁷, aż do jego śmierci w **1521 roku**. Od tego też momentu (już od **1521 roku**) **do 1848 roku** Ława przez ponad trzysta lat była niemal ciągle zastawiana przez świeckich władców pruskich, niemieckim rodzinom szlacheckim, których członkowie byli dziedzicznymi starostami zarówno miasta, jak też i okręgu. Początkowo (**od 1521 roku**) była to rodzina Fasoltów (do **1536 roku**), następnie Kreytzenów (od **1548 do 1690 roku**) i Finckensteinów (do **1784 roku**), a na końcu do **1848 roku** Dohnów³⁸. W międzyczasie w **1628 roku** miasto było zajęte przez wojska szwedzkie a od **1758 do 1762 roku** okupowały je wojska carskie. W **początkach XIX wieku** miasto płaciło duże kontrybucje na rzecz wojsk francuskich i rosyjskich (**1806-1807 i 1812-1813**)³⁹.

Podobnie jak to miało miejsce w odniesieniu do innych miast pruskich, tak i Ławy nie oszczędziły liczne klęski elementarne, z których najgroźniejsze były pożary szczególnie w **drugiej połowie XVII (1686 i 1690/1691 rok)** i w **początku XVIII wieku** (w nocy z **25 na 26 czerwca 1706 roku**), kiedy to po częściowej odbudowie miasta z poprzednich pożarów,

---

³² E. Keyser

- Op., cit., 1948, s. 50

³³ J. Kaufmann

- Op., cit., 1905, s. 21.

³⁴ J. Wiśniewski

- Kościoły i kaplice na terenie byłej Diecezji Pomezańskiej 1243 – 1821 (1992). Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „HOSIANUM”, Elbląg 1999, s. 162.

³⁵ M. Biskup

- Studium historyczno - urbanistyczne miasta Ławy (woj. olsztyńskie), Toruń 1953, s. 4. Maszynopis w archiwum PSOZ w Olsztynie.

³⁶ M. Biskup

- Ibidem., s. 5.

³⁷ E. Martuszewski

- Dzieje miast. Ława. [w:] praca zbiorowa: „Ława z dziejów miasta i powiatu, Pojezierze, Olsztyn 1972, s. 192.

³⁸ E. Keyser

- Op., cit., 1948, s. 51

³⁹ M. Biskup

- Op., cit., 1953, s. 6.

splonęły **53** domy, **8** bud i **9** wykuszy⁴⁰. Ocalały jedynie nieliczne budynki, wśród których znalazł się kościół z plebanią, 2 domy prywatne, dom starosty i szkoła. Po tej klęsce odbudowa miasta trwała **do końca XVIII wieku**⁴¹. Największych jednak zniszczeń dokonano **22 stycznia 1945 roku**, kiedy to niemal cała starówka została wyburzona przez wojska radzieckie 2 Frontu Białoruskiego.

W połowie XIX wieku miasto często nawiedzała epidemia cholery (**1831, 1848, 1853 i w 1855 roku**⁴²).

Podkreślić należy, iż w przeciwieństwie do innych miast pruskich Iława nie posiadała zamku, natomiast urzędnicy krzyżaccy zamieszkiwali w murowanym domu (tzw. Ordenshaus lub Hof), który znajdował się prawdopodobnie przy tzw. bramie Lubawskiej lub inaczej zwanej również Polską, we wschodniej części miasta. Prawdopodobnie miejsce na mapie Stanniusa z **1753 roku** zwane Schloss-Platz stanowi reminiscencję po tym budynku, który uległ zniszczeniu już w **XVII wieku**⁴³, być może w wyniku któregoś z pożarów jakie miały miejsce w tym okresie (**1686** lub **1690/1691**). Jeżeli chodzi o wygląd tej budowli, to prawdopodobnie miała ona kształt czworoboku o równoległych względem siebie skrzydłach południowym i północnym. Budynki miały strome dwuspadowe dachy. Znajdował się tu też dziedziniec⁴⁴.

Miasto posiadało natomiast z całą pewnością mury obronne (**od XIV wieku**) wraz z fosą od trzech stron. Nie było fosy od strony zachodniej.

Jeżeli chodzi o pierwotną zabudowę, to była ona drewniana z dachami krytymi słomą. Być może, iż niektóre budynki przyrynkowe posiadały podcienia, które z całą pewnością funkcjonowały już w czasach wczesnonowożytnych i nowożytnych w przypadku zabudowy murowanej, co jest wyraźnie zaznaczone na planie Stanniusa z **1753 roku (Ilustracja 9)**. Budynki te usytuowane były szczytami do rynku i ulic. Dużym zagrożeniem pożarowym był niewątpliwie fakt, iż kominy w tych budynkach wykonane były z drewna i tylko oblepione gliną⁴⁵. Niemal od samego początku swej egzystencji, a więc już od schyłku średniowiecza, miasto posiadało przedmieścia o nieregularnej zabudowie. W obrębie jednego z nich w części północno-wschodniej między Iławką a Jeziorakiem znajdował się klasztor, który spełniał także rolę szpitala⁴⁶.

---

⁴⁰ J. Kaufmann - Op., cit., 1905, s. 91

⁴¹ M. Biskup - Op., cit., 1953, s. 6.

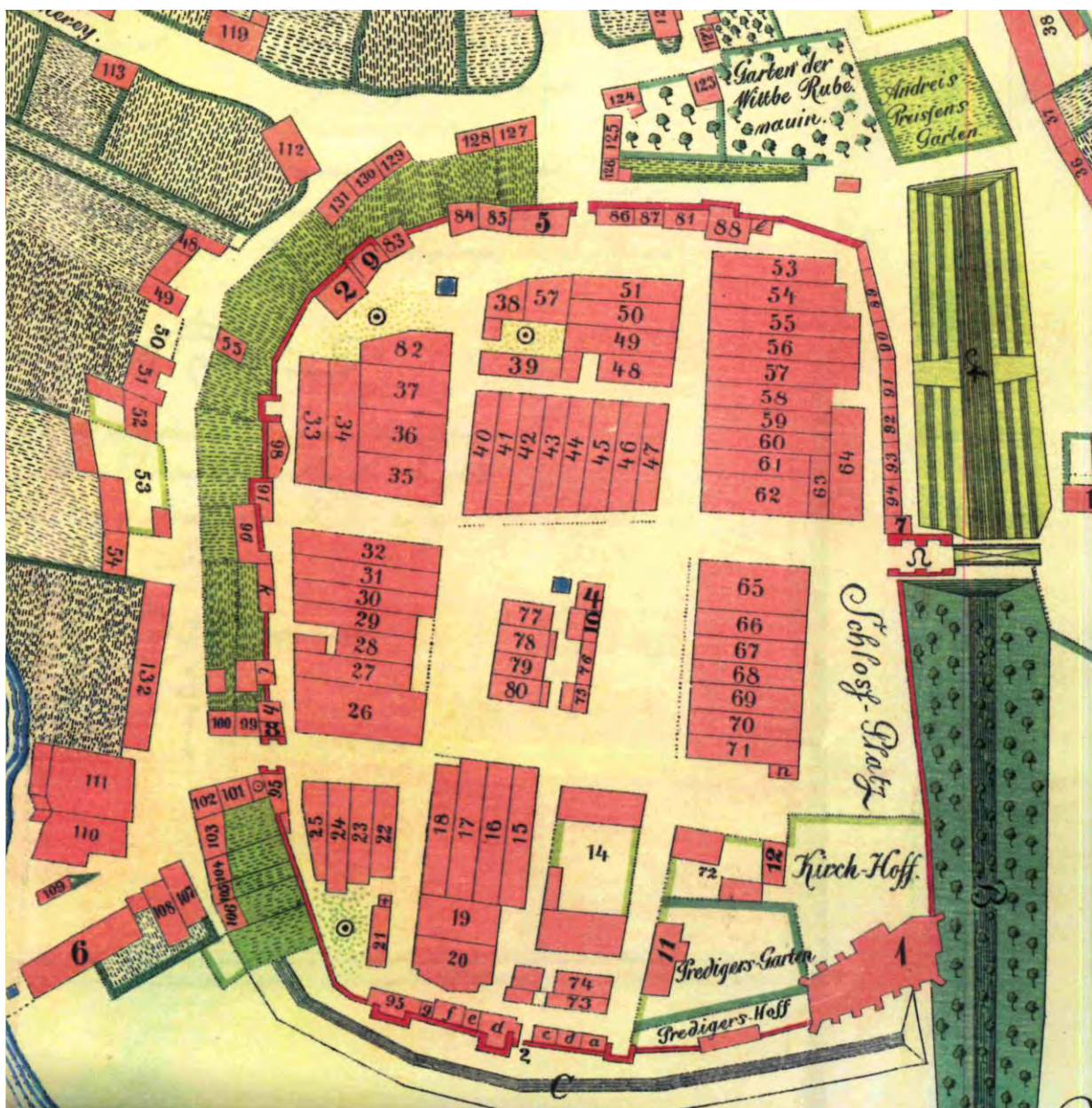
⁴² E. Martuszewski - Op., cit., 1972, s. 195.

⁴³ M. Biskup - Ibidem., 1953, s. 7.

⁴⁴ G. Białuński - Op., cit.: 1999, ss. 31-32.

⁴⁵ S. Achremczyk - Iława – dzieje miasta, XVI – XVIII wiek. [w:] :] Praca zbiorowa – „Iława”. Seria: Monografie miast i wsi Warmii i Mazur, nr 4. Olsztyn 1999, s 68.

⁴⁶ G. Białuński - Ibidem., 1999, s 32.

Ilustracja 9. Plan Stanniusa z 1753 roku z podziałem oraz numeracją parceli.

Plan Stanniusa z XVIII wieku przedstawia miasto odbudowane po wielkim pożarze, który miał miejsce w nocy z **25 na 26 czerwca 1706 roku**. Wtedy to spłonęło całe miasto (łącznie z dworem pierwotnie komorników, a później starostów) oprócz kościoła i trzech domów. Miasto odbudowano tak dokładnie i ściśle, że Goldbeck opisujący je w **1782 roku**, a więc prawie osiemdziesiąt lat po pożarze stwierdził „...*(Iława), została odbudowana stopniowo i tak intensywnie, że obecnie nie ma w mieście żadnego wolnego placu budowlanego.*” Tak więc jeszcze w XVIII wieku było to miasto otoczone murami z Bramą Polską w ich ciągu oraz wkomponowanym w linie fortyfikacyjne miasta kościołem gotyckim. W centrum na rynku znajdował się ratusz wraz z dostawionymi do niego kramami (budami).

Wszystko to spłonęło w 1706 roku. Najokazalsze budynki znajdowały się niewątpliwie wokół rynku starego miasta, natomiast na obrzeżach - zwłaszcza w oparciu o mury miejskie – były to tzw. Wohnbuden, czyli prymitywne budynki mieszkalno-gospodarcze, charakterystyczne dla wszystkich miast wschodniopruskich tego okresu. Zapewne większość z nich była kryta strzechą. Do czasu wielkiego pożaru czerwcowego z 1706 roku niewątpliwie większa część budynków była drewniana, jakkolwiek nie można wykluczyć, iż w pierzejach przyrynkowych znajdowały się już wtedy budynki murowane, a przynajmniej na podwalinie kamiennej, gdzie jako spoiwa użyto zaprawy wapiennej. Interpretację taką zdają się potwierdzać badania archeologiczne w trakcie, których w obrębie 3 wykopów odsłonięto relikty fundamentów kamiennych, które (zwłaszcza w wykopach **11 i 13**⁴⁷) z dużym prawdopodobieństwem można określić jako późnogotyckie lub wczesnonowożytny, a więc wzniesione **w końcu XV lub początkach XVI wieku**. Tutaj należy jeszcze stwierdzić, iż **druga połowa XVII i początek XVIII wieku**, to prawdziwa plaga dla miasta, w postaci licznych i groźnych pożarów. Po jednym z nich, który miał miejsce prawdopodobnie na **przełomie 1690 i 1691 roku**, ale dopiero w **1693 roku**, sporządzono spis domów i parcel w obrębie miasta. Spis ten wykazał, iż w obrębie murów znajdowało się **47 domów i 13 pustych parcel**, co w sumie daje **60** tzw. dużych parcel i półparcel. Pokrywa się to z wynikami rozważań autorów niniejszego opracowania – o czym w dalszej części tego rozdziału -, z których wynika iż w obrębie miasta znajdowało się od **53 do 56 parcel**. Niewielka różnica (4 parcele) może być wynikiem wtórnych podziałów pierwotnych dużych parcel na półparcele (kwestia ta zostanie omówiona poniżej).

Rozplanowanie przestrzenne Łławy zmieniało się znacznie od drugiej połowy XIX wieku. Wyburzono wtedy mury obronne wraz z bramami. Niewielkie fragmenty murów można jeszcze zaobserwować przy kościele w południowo-wschodnim narożu starego miasta. W tym też czasie w znacznej mierze zasypano fosy, zwłaszcza w części północnej. W tym też czasie zabudowano także tzw. Plac Zamkowy⁴⁸. W latach 1910 - 1912 na terenach starej fosy przy obecnej ulicy Niepodległości (wcześniej Keiserstrasse) wybudowano nowy gmach ratusza w stylu neobarokowym.

Fatalny stan sanitarny istniejących, ale już starych i wysłużonych studni, z których część już w połowie **wieku XIX** była nieczynna spowodował konieczność budowy wodociągów i kanalizacji, które to prace podjęto na przełomie **1900 i 1901 roku**. Wcześniej,

---

⁴⁷ A. Mackiewicz H. Mackiewicz - Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych przeprowadzonych w Łławie na st. I, wykopy 11-14 (Teren rynku Starego Miasta –Plac Bandurskiego) Od 10 kwietnia do 12 maja 200 roku.

⁴⁸ S. Achremczyk - Op., cit., 1999, s 73.

bo w **latach 1897 – 1898** wybudowano gazownię miejską, którą oddano do eksploatacji w **1899 roku**⁴⁹.

Jak już wspomniano poza obrębem starego miasta rozwijały się przedmieścia, które rozrosły się szczególnie w ciągu **wieków XVII i XVIII**. I tak w **połowie XVIII wieku** zabudowano rejon obecnej ulicy Niepodległości na odcinku od Bramy Polskiej aż do cmentarza (tzw. Przedmieście Lubawskie), natomiast przy drodze do Zalewa rozwijało się (zwłaszcza w początkach XIX wieku) tzw. Przedmieście Zalewskie. Znajdowały się tu głównie stodoły i szopy mieszczan oraz niewielkie domki rybackie. Założono tam również cmentarz (przy obecnej ulicy Niepodległości).

Duże znaczenie dla rozwoju prowincjonalnego miasta, było niewątpliwie otwarcie fragmentu międzynarodowego szlaku kolejowego łączącego Petersburg z Paryżem przy pomocy tzw. magistrali toruńsko-wystrudzkiej, który to fakt miał miejsce w latach **1871 - 1873**⁵⁰ i malborsko – mławskiej⁵¹ oddanej do użytku w **1876** roku (odcinek Malbork – Prabuty – Iława), natomiast już rok później z Iławy do Montowa. W **1902 roku** oddano do użytku linię na trasie Iława – Nowe Miasto Lubawskie – Tama Brodzka, co zapewniało bezpośrednie połączenie z Brodnicą⁵².

Jeżeli chodzi o rozplanowanie przestrzenne miasta lokowanego na prawie chełmińskim to zostało ono rozplanowane w sposób bardzo regularny w oparciu o osnowę w postaci siatki kwadratów o boku **7-miu** prętów przy założeniu **1 pręt = 15 stóp = 4,425 m**. Zastosowanie takiej osnowy było podstawą wytyczenia parcel, ulic i placów. Tak więc plan miasta powstał jako całość i stanowił układ starannie zakomponowany obecnie już mało czytelny ze względu na wielkie zniszczenia dokonane w 1945 roku. Miasto zostało założone na osi północny wschód - południowy zachód i w swoim kształcie jest zbliżone do prostokąta z pewnymi odchyleniami związanymi z ukształtowaniem terenu

---

⁴⁹ S. Achremczyk

⁵⁰ S. Achremczyk

⁵¹

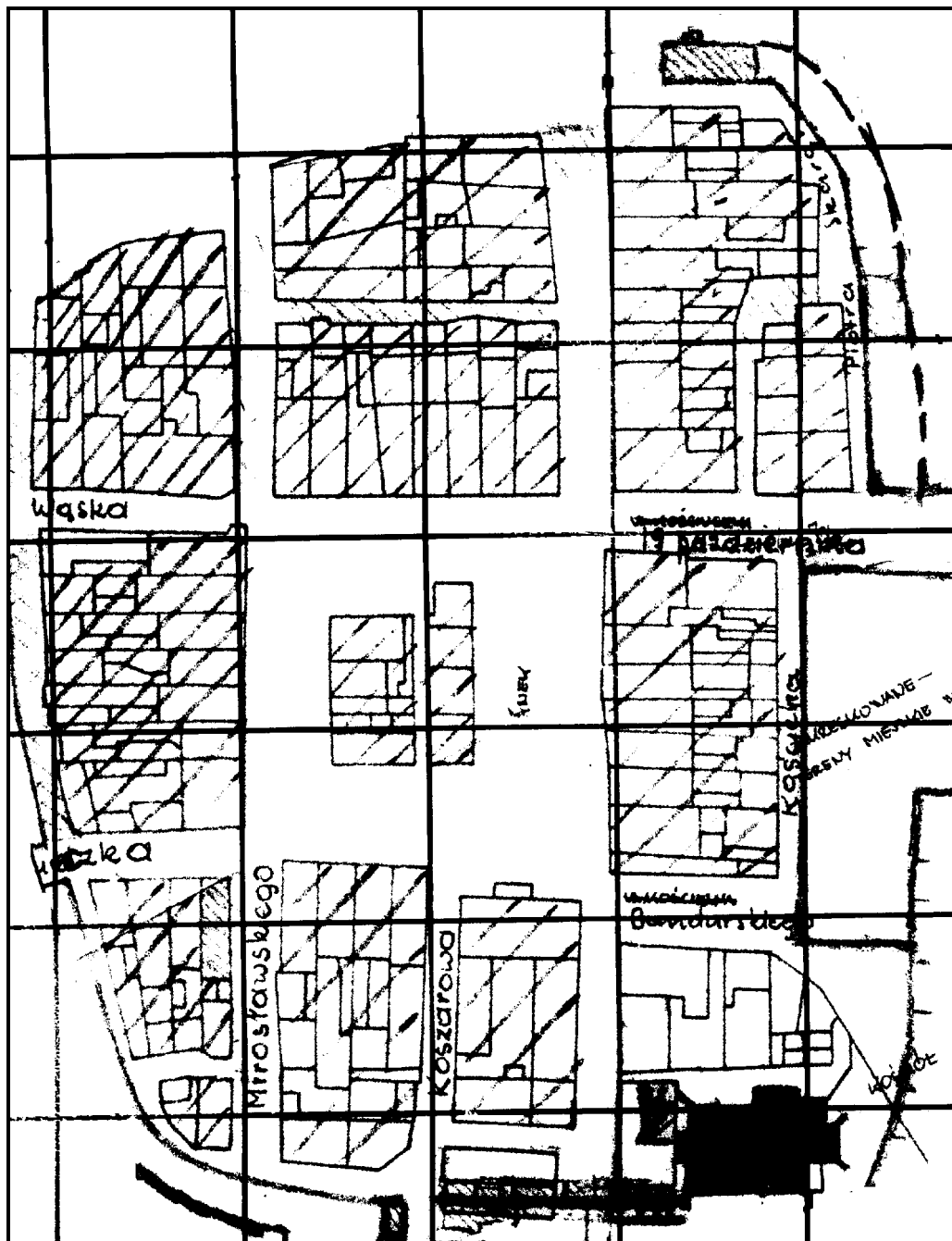
- Ibidem., 1999, s 74.

- Ibidem., 1999, s 71.

- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich. Wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego i Władysława Walewskiego według planu Filipa Sulimierskiego. Tom III, Warszawa nakładem Władysława Walewskiego. Druk "WIEKU" Nowy Świat Nr 61, 1882. Reprint Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1976, s. 263.

⁵² S. Achremczyk

- Ibidem., s 72.

Ilustracja 10. Plan starego miasta w skali 1:1000 z naniesioną siatką siedmioprętową.

1 pręt = 15 stóp = 4,425 m. 7 prętów = 30,975 m.

Jeżeli chodzi o rynek to w przypadku Ławy jest on, jak to miało miejsce w przypadku wielu innych miast należących do zakonu, zbliżony w swym kształcie do kwadratu. Rynek ten wytyczają 4 kwadraty (Ilustracja 10) siatki o boku siedmiu prętów (ca 14 prętów x 14 prętów). W przypadku omawianego tu miasta kwadraty te wytyczają rynek z uwzględnieniem szerokości ulic przyrynkowych. W ten sposób rynek wraz z ulicami przyrynkowymi ma wymiary ca 60 x 60 m. Pierwotna szerokość ulic wynosiła 2 pręty, a więc jest zbliżona do

tego co zostało stwierdzone np. dla Olsztyna⁵³. Szerokość ta wynosiła więc **8,85 m**. Jeżeli chodzi o uliczki gospodarcze na zapleczu działek przyrynkowych, to z pewnością ich szerokość nie przekraczała **1 pręta (4,425 m)**. Natomiast okolnice (ulice biegnące przy murach wokół miasta) były szersze i osiągały szerokość **2 prętów (ca 8,85 m)**.

Jeżeli chodzi o wielkość parceli w blokach przyrynkowych, to podobnie, jak to miało miejsce w innych miastach Prus Wschodnich, długość parceli wynosiła **7 prętów** co dla Ławy daje **30,975 m**, natomiast szerokość była równa **2 prętom (8,85 m)**.

W sumie przy rynku znajdowały się **22 parcele**. Parcele te należy traktować jako tzw. parcele duże, natomiast parcele położone na obrzeżach głównych bloków były z całą pewnością mniejszych rozmiarów i miały **5 prętów** głębokości (długości) i od **1 do 2 prętów** szerokości. Przy czym w przypadku Ławy poza 22 parcelami w blokach przyrynkowych było również 12 dużych parcel przy ulicach wychodzących z rynku w jego pierzei północno-wschodniej. Tak więc w sumie było ich tu 34. Nie należy również zapominać o terenie zwanym Schloss -Platz przy bramie Lubawskiej, na którym znajdował się prawdopodobnie tzw. Oberhaus, czyli siedziba prokuratorów zakonnych. Obszaru tego nie można jednak traktować jako tzw. parceli, a raczej jako obszar wydzielony, podobnie jak to ma miejsce w przypadku terenów kościelnych. Ponadto na terenie starego miasta znajdowało się jeszcze **19 tzw. półparcel**. W sumie na terenie miasta średniowiecznego znajdowały się **53 parcele**. Zaznaczyć jednak trzeba, iż w przypadku działek tzw. mniejszych nie można wykluczyć, że było ich nieco więcej (2-3 działki), ponieważ nie jest pewnym, czy teren na północny-zachód od kościoła w jego najbliższym sąsiedztwie od początku był wydzielony jako działki pod zabudowę.

Ponadto na obrzeżach miasta, podobnie jak to miało miejsce w innych miastach pruskich (np. Morąg, Olsztyn, Olsztynek i in.) funkcjonowały z całą pewnością tzw. budy (Wohnbuden), czyli mieszkania dla biedoty. Obliczenie ich ilości w omawianym mieście nie jest możliwe, gdyż nie ma ku temu podstaw archeologicznych, ani też źródłowych, a ich hipotetyczne obliczenie obciążone byłoby zbyt wielkim marginesem błędu, aby można się było pokusić tu o takie wyliczenia.

Powyższe wyliczenia pozwalają stwierdzić, iż w przypadku Ławy mamy do czynienia z miastem o wyjątkowo niewielkich rozmiarach, jak na tereny zajęte przez zakon. W innych bowiem ośrodkach miejskich województwa olsztyńskiego, a zwłaszcza tych, w obrębie których piszący te słowa prowadzili badania archeologiczne, i dla których wykonali rekonstrukcję

---

⁵³ T. Zagrodzki

- Zagadnienie proporcji w układach urbanistycznych niektórych miast Pomorskich [w:] Studia Pomorskie, red. M. Walicki, Państwowy Instytut Sztuki, Wrocław - Kraków 1957, t. I, s. 9.

rozplanowania przestrzennego w oparciu o limitację mierniczą stosowaną w okresie średniowiecznym znajdowało się od 47 do 62 samych dużych działek, a więc tyle ile w Hławie było wszystkich rozmierzonych parcel. I tak ilość działek występująca w Lidzbarku (**58 i 30**)⁵⁴ jest zbieżna między innymi w odniesieniu do Olsztyńka (**59 dużych parcel**⁵⁵), Morąga (**62 duże działki**⁵⁶), czy też Lubawy (**56 dużych parcel**⁵⁷). Nieznaczne odchylenie od tych liczb wykazuje Kętrzyn (**47 dużych parcel**⁵⁸), ale jest to zrozumiałe ze względu na fakt, iż było to miasto znacznie mniejsze powierzchniowo od powyższych.

Niewiele konkretnych faktów można jak do tej pory powiedzieć na temat pierwotnej zabudowy. Wiadomo jednak, iż do 1706 roku była to zabudowa wyłącznie drewniana i to łącznie z kominami, jedynie uszczelnianymi gliną. Niewiele można także powiedzieć o konstrukcji poszczególnych domów. Zapewne zabudowa nie zajmowała całej głębokości parceli, natomiast jest wielce prawdopodobne, że zajmowała całą jej szerokość. Trudno jest także stwierdzić, jakiego rodzaju była to zabudowa. Prawdopodobnie były to domy **dwu- lub 2,5 - traktowe**. Nie można także wykluczyć, iż wznoszono domy **trójtraktowe**, jakkolwiek jest to mało prawdopodobne. Być może, podobnie, jak to miało miejsce w Olsztynie⁵⁹, domy przyrynkowe od strony rynku posiadały podcienia, nad którymi znajdowała się część mieszkalna. Tradycja podcieni widoczna jest jeszcze na planie Stanniusa z **1753 roku**, gdzie domy z podcieniami zaznaczono kropkami. Jedynymi murowanymi budowlami były kościół, mury obronne wraz z bramami oraz prawdopodobnie ratusz (spalony w 1706 roku i nie odbudowany) i dom zakonny (Ordenshaus). Mieszkalne budownictwo murowane datować można generalnie dopiero **od początku XVIII wieku**, a konkretnie od 1706 roku, kiedy to zaczęto odbudowywać miasto po wielkim pożarze, choć jak to już wyżej zauważono, w świetle przeprowadzonych badań nie

---

⁵⁴ H. i A. Mackiewicz - Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Lidzbarku Warmińskim na st. XX, wykop 7 (przy ul. Kasprowicza 1A) od 31 maja do 25 czerwca 1996 roku. Stawiguda 1997 d, s. 30. Praca w maszynopisie zdeponowana w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Olsztynie.

⁵⁵ H. i A. Mackiewicz - Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Olsztyńku przy wschodnim ciągu murów miejskich na st. I (odsłonięcie i uczynienie murów) w wykopie I (baszta prostokątna) i wykopie 3 (baszta okrągła) oraz nadzorów archeologicznych przy kolektorze ściekowym (st. I wykopy 2, 4, 5 i 6) w sezonach 1993-1994, Stawiguda 1995a, s. 39 in. Praca w maszynopisie zdeponowana w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Olsztynie.

⁵⁶ H. i A. Mackiewicz - Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Morągu na st. II wykop 11 (badania wyprzedzające inwestycję budowlaną) oraz nadzorów archeologicznych przy kanalizacji ściekowej i odwadniającej realizowaną inwestycję (budynek mieszkalny) przeprowadzonych od sierpnia do listopada 1994 roku. Stawiguda 1995b, s. 34. Praca w maszynopisie zdeponowana w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Olsztynie.

⁵⁷ H. i A. Mackiewicz - Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Lubawie na st. III wykop 5 (przy ulicy Bankowej) od 10 maja do 27 maja 1996 roku, Stawiguda, grudzień 1996. Maszynopis w archiwum PSOZ w Olsztynie

⁵⁸ H. i A. Mackiewicz - Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Kętrzynie na st. III, wykop I (badania wyprzedzające inwestycję budowlaną przy ul. Traugutta 1) od 14 marca do 7 kwietnia 1995 roku. Stawiguda 1996 b, s. 43.

⁵⁹ H. i A. Mackiewicz - Op., cit., Stawiguda 1994c, ss. 14 i n.

można wykluczyć, iż pierwsze budynki murowane – a przynajmniej podwaliny - wznoszono już na przełomie **XV i XVI wieku**.

Kończąc omawianie rozplanowania przestrzennego Ławy kilka słów należy jeszcze poświęcić interpretacji rozmierzenia miasta jakiej dokonał T. Zagrodzki przy okazji omawiania rozplanowania Warszawy⁶⁰. Autor ten stwierdził mianowicie, iż przy rozmierzaniu miasta (Ławy) zastosowano tzw. pręt mniejszy w oparciu o stopę chełmińską o wartości **0,295 m**. Pręt taki miał bowiem wartość **12,5 stopy**, a więc **3,687 m**⁶¹. Natomiast do wytyczenia miasta zastosowano siatkę modułarną o długości boku **10 prętów** mniejszych (**125 stóp**)⁶². W takim przypadku dałoby to wartość **36,875 m**. Przy założeniu tym oraz uwzględnieniu faktu, iż rynek wytyczają cztery kwadraty, co przedstawia sam T. Zagrodzki, rynek ten miałby **ca 73 x 73 m**, a tym czasem jego wymiary nieznacznie przekraczają **60 m**, co wyraźnie pokrywa się z szerokością dwóch kwadratów przy siatce modułarnej o boku długości **7 prętów** zwykłych, tj. **piętnastostopowych**, co daje wymiar **61,95 x 61,95 m**. Za zastosowaniem takiego modułu mierniczego dla Ławy zdaje się potwierdzać znana ze źródeł wielkość bramy Prabuckiej, która miała **15 stóp szerokości**⁶³, a więc równo **1 pręt zwykły**.

---

⁶⁰ T. Zagrodzki

- Analiza rozplanowania starego miasta w Warszawie. Zagadnienie modułowości i planu lokacyjnego. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. I, z. 3. PWN Warszawa 1956, ss. 225-264.

⁶¹ T. Zagrodzki

- Ibidem., s. 234.

⁶² T. Zagrodzki

- Ibidem., s. 233, Ryc. 5.

⁶³ M. Biskup

- Op., cit., 1953, s. 10.

III. ANALIZA UKŁADU STRATYGRAFICZNEGO ZAREJESTROWANEGO W OBREBIE WYKOPÓW

W trakcie badań archeologicznych w Iławie w obrębie działki 165/3 założono trzy wykopy sondażowe (**Ryc. 1 - 2**). Wykopy usytuowano na terenie przeznaczonym pod inwestycję miejską polegającą na zagospodarowaniu terenu plaży miejskiej. Wykopy oznaczono numerami **1 a i 1 b** krzyżujące się w północno-wschodniej części stanowiska oraz wykop **1 c** w części południowej (**Ryc.: 2**). Wykop **1 a** miał 1 m szerokości oraz 14,5 m długości. Wykop „b” posiadał 1 m szerokości oraz 15 m długości. W środkowej części wykopu „b” pozostawiony został świadek ziemny o szerokości 2 m. W południowej części terenu przeznaczonego pod inwestycję założony został **wykop** liniowy oznaczony jako **1c** o szerokości 1 m oraz długości 20 m. Łączna powierzchnia wykopów wynosiła ok. 0,47 ara (47,5 m²).

Teren przeznaczony pod inwestycję, w momencie rozpoczęcia badań pokryty był nawiezionym piaskiem i funkcjonował jako boisko do plażowej piłki siatkowej. Wykop „a” został założony na linii północny-zachód – południowy-wschód. Wykop „b” założono prostopadłe do niego. Wykop „c” założono na osi południowy-zachód - północny-wschód.

Wykop 1a (Ryc. 3-4; Fot. 03-24)

Prace ziemne rozpoczęto od zdjęcia warstwy humusu, złożonej z brunatnej próchnicy we wschodniej części wykopu oraz nawiezionego piasku plażowego o miąższość 0,1 m w zachodniej części. Eksplorację wykopu prowadzono do głębokości 0,5 - 1 m, to znaczy do stropu zalegania calca.

Profil północno-wschodni oraz południowo – zachodni (Ryc. 3-4; Fot. 03-12; 14-21)

Poczynając od strony wschodniej, głębokość wykopu wynosiła 1 m. Wypłycał się on w kierunku zachodnim. W obrębie profili, na odcinku 0-1,5 m pod warstwą humusu zaobserwowano jedynie warstwy niwelacyjno – zasypowe w postaci jasnobrunatnej ziemi o miąższości do 0,3 m. Od 1,5 do 5 m długości wykopu zarejestrowano warstwę brunatnej ziemi o miąższości do 0,4 m. Warstwa ta układała się soczewkowato w obrębie profili. Pozyskano z niej zabytki o chronologii średniowiecznej (por. INWENTARZ). Warstwę tę o miąższości 0,1-0,2 m zarejestrowano także między 10 a 14,5 m długości wykopu. Prawdopodobnie warstwa ta

w centralnej części wykopu została usunięta podczas korytowania terenu pod obecne boisko do piłki siatkowej. Natomiast we wschodniej części wykopu warstwa została przerwana wkopem związanym z ułożeniem kostki chodnikowej. Na całej długości wykopu calec stanowiła warstwa żółtego piasku z rdzawymi przebarwieniami.

Wykop 1b (Ryc. 5; Fot. 25-35)

Wykop miał długość 15 m. Jego szerokość wynosiła 1 m. Eksplorację wykopu prowadzono do głębokości 0,7 m.

Wykop 1b został założony prostopadle do wykopu 1a. Pod warstwa żółtego piasku plażowego, w obrębie profilu południowo-wschodniego między 0,5 a 5, 1 m długości znajdowała się warstwa brunatnej ziemi o układzie sinusoidalnym i głębokości od 0,1 m do 0,4 m. W obrębie pozostałych profili pod warstwą żółtego piasku znajdował się calec w postaci żółtego piasku z rdzawymi przebarwieniami.

Wykop 1c (Ryc. 6; Fot. 36-50)

Wykop miał 20 m długości oraz 1 m szerokości. Doprowadzono go do głębokości 1 m. Strop wykopu stanowił humus w postaci brunatnej próchnicy. Bezpośrednio pod nią znajdowała się warstwa żółtego piasku o miąższości ok. 0,1 - 0,2 m. Następnie zarejestrowano 0,2 - 0,5 m miąższości warstwę ciemnobrunatnej ziemi. Calec stanowił ciemnożółty piasek. Z warstwy brunatnej ziemi pozyskano zabytki o szerokim spektrum chronologicznym poczynając od średniowiecza na okresie późnonowożytnym i współczesnym kończąc.

IV. MATERIAŁ ZABYTKOWY

W trakcie badań archeologicznych pozyskano niewielką ilość zabytków. Stanowił je głównie bardzo rozdrobniony materiał ceramiczny. Jednolity chronologicznie materiał datowany na późne średniowiecze pozyskano z wykopu 1a z warstwy kulturowej. Z wykopu 1c w przeważającej części były to fragmenty naczyń o wypale utleniającym datowane na okres XVII-XVIII wieku oraz fragmenty porcelany datowane na okres XIX/XX wieku.

Pozyskano również 2 zabytki metalowe: był to fragment okucia pasa oraz prawdopodobnie żelazna szpila o chronologii średniowiecznej.

V. PODSUMOWANIE I WNIOSKI KONSERWATORSKIE

Sondażowe badania archeologiczne przeprowadzono w Iławie w obrębie stanowiska 1 na obszarze AZP 27-52. Wykop oznaczono numerem pierwszym w obrębie stanowiska XVI w miejscowości. Celem badań było potwierdzenie, czy na objętej badaniami działce przeznaczonej pod inwestycję polegającą na zagospodarowaniu terenu plaży miejskiej znajdują się ewentualne obiekty i nawarstwienia kulturowe, związane ze stanowiskiem archeologicznym, oznaczonym jako osada o chronologii średniowiecznej.

W trakcie prowadzonych badań wykonano trzy wykopy (1a-1c) (**Ryc. 2-6**) w obrębie działki stanowiącej część stanowiska XVI. Łączna powierzchnia wykopów wynosiła ok. 0,47 ara (47,5 m²). Teren przeznaczony pod inwestycję, w momencie rozpoczęcia badań pokryty był nawiezionym piaskiem i funkcjonował jako boisko do plażowej piłki siatkowej.

W wyniku przeprowadzonych badań tylko w obrębie wykopu 1a oraz 1b stwierdzono obecność warstwy średniowiecznej. Zarejestrowano ją jednak tylko na skrajach wykopów. Prawdopodobnie warstwa ta w centralnej części wykopu została usunięta podczas wcześniejszego korytowania terenu pod obecne boisko do piłki siatkowej.

W związku obecnością warstwy kulturowej oraz z planowaną inwestycją na tym terenie, zaleca się objęcie całego obszaru inwestycji nadzorem archeologicznym podczas prowadzenia prac ziemnych.

Jednakże decyzję w przedmiotowej sprawie podejmuje Wojewódzki Konserwator Zabytków w Olsztynie Delegatura w Elblągu na wniosek Inwestora i do niego należy wystąpić o jej wydanie, po wcześniejszym przedstawieniu planowanych działań.

SPIS RYSUNKÓW W TEKŚCIE

- Ilustracja 1. Siekierka krzemienna znaleziona w okolicach wsi Złotowo pod Lubawą Wiosną 1996 roku. Zbiory prywatne. Fot. A. Mackiewicz.
- Ilustracja 2. Rozmieszczenie plemion pruskich według H. Łowmiańskiego
- Ilustracja 3. Podział plemienny Prus w XIII wieku według H. Łowmiańskiego
- Ilustracja 4. Obszar pogranicza prusko-pomorskiego w czasach przed podbojem krzyżackim według J. Powierskiego
- Ilustracja 5. Granica pomorsko-krzyżacka w latach 1231-1253. Według J. Powierskiego. Tutaj za M. Biskupem i G. Labudą
- Ilustracja 6. Ziemie pruskie u schyłku wczesnego średniowiecza według H. Łowmiańskiego. Tutaj za Ł. Okulicz
- Ilustracja 7. Diecezje pruskie z mapy rkp Archiwum Fromborskiego. Tutaj za Ł. Okulicz-Kozaryn
- Ilustracja 8. Położenie topograficzne miasta według H. Kelletata.
- Ilustracja 9. Plan Stanniusa z 1753 roku z podziałem oraz numeracją parceli.
- Ilustracja 10. Plan starego miasta w skali 1:1000 z naniesioną siatką siedmioprętową. 1 pręt = 15 stóp = 4,425 m. 7 prętów = 30,975 m.

SPIS RYSUNKÓW POZA TEKSTEM

- Ryc. 1. Iława, st. XVI, wykop 1 (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Fragment mapy w skali 1:10 000 z zaznaczoną kolorem czerwonym lokalizacją terenu badań.
- Ryc. 2. Iława, st. XVI, wykop 1 (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Fragment mapy w skali 1:500 z zaznaczonymi kolorem czerwonym wykopami archeologicznymi.
- Ryc. 3. Iława, st. XVI, wykop 1a (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Profil północno-wschodni oraz południowo-wschodni. Skala 1:20. Rys. E. Kowalska.
- Ryc. 4. Iława, st. XVI, wykop 1a (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Profil południowo-zachodni oraz północno-zachodni. Skala 1:20. Rys. E. Kowalska.
- Ryc. 5. Iława, st. XVI, wykop 1b (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Profil południowo-wschodni. Skala 1:20. Rys. E. Kowalska.
- Ryc. 6. Iława, st. XVI, wykop 1c (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie. Profil południowo-wschodni i południowo-zachodni. Skala 1:20. Rys. E. Kowalska

SPIS FOTOGRAFII

LP	OPIS	AUTOR
Fot. 01	Iława, st. XVI, wykop 1. Widok ogólny od strony północno-wschodniej na teren przed rozpoczęciem badań.	E. Kowalska
Fot. 02	Iława, st. XVI, wykop 1. Widok ogólny od strony północno-wschodniej na teren przed rozpoczęciem badań.	E. Kowalska
Fot. 03	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 14,5 a 13 m długości.	E. Kowalska
Fot. 04	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 14,5 a 12 m długości.	E. Kowalska
Fot. 05	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 12 a 10 m długości.	E. Kowalska
Fot. 06	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 10 a 7 m długości.	E. Kowalska
Fot. 07	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 8 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 08	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 9 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 09	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 6 a 3 m długości.	E. Kowalska
Fot. 10	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 7 a 3 m długości.	E. Kowalska
Fot. 11	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 0 a 4 m długości.	E. Kowalska
Fot. 12	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-wschodni wykopu między 0 a 3 m długości.	E. Kowalska
Fot. 13	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-wschodni wykopu.	E. Kowalska
Fot. 14	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 0 a 3 m długości.	E. Kowalska
Fot. 15	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 1 a 5 m długości.	E. Kowalska

Fot. 16	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 3 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 17	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 5 a 8 m długości.	E. Kowalska
Fot. 18	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 5 a 7 m długości.	E. Kowalska
Fot. 19	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 7 a 12 m długości.	E. Kowalska
Fot. 20	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 10 a 14 m długości.	E. Kowalska
Fot. 21	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil południowo-zachodni wykopu między 11 a 14,5 m długości.	E. Kowalska
Fot. 22	Iława, st. XVI, wykop 1a. Profil północno-zachodni wykopu.	E. Kowalska
Fot. 23	Iława, st. XVI, wykop 1a. Widok ogólny na wykop od strony północnej.	E. Kowalska
Fot. 24	Iława, st. XVI, wykop 1a. Widok ogólny na wykop od strony północno-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 25	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 2,5 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 26	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 0 a 2,5 m długości.	E. Kowalska
Fot. 27	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-zachodni wykopu.	E. Kowalska
Fot. 28	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil północno-zachodni wykopu między 0 a 2,5 m długości.	E. Kowalska
Fot. 29	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil północno-zachodni wykopu między 2,5 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 30	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil północno-zachodni wykopu między 9 a 11 m długości.	E. Kowalska
Fot. 31	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil północno-zachodni wykopu między 11 a 15 m długości.	E. Kowalska
Fot. 32	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 15 a 11 m długości.	E. Kowalska
Fot. 33	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 13 a 11 m długości.	E. Kowalska

Fot. 34	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 11 a 9 m długości.	E. Kowalska
Fot. 35	Iława, st. XVI, wykop 1b. Profil południowo-wschodni wykopu między 10 a 8 m długości.	E. Kowalska
Fot. 36	Iława, st. XVI, wykop 1a. Widok ogólny na wykop od strony południowo-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 37	Iława, st. XVI, wykop 1a. Rzut wykopu między 20 a 15 m po zdjęciu warstwy humusu. Widok od strony południowo-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 38	Iława, st. XVI, wykop 1a. Rzut wykopu między 15 a 10 m po zdjęciu warstwy humusu. Widok od strony południowo-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 39	Iława, st. XVI, wykop 1a. Rzut wykopu między 5 a 10 m po zdjęciu warstwy humusu. Widok od strony południowo-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 40	Iława, st. XVI, wykop 1a. Rzut wykopu między 0 a 5 m po zdjęciu warstwy humusu. Widok od strony południowo-zachodniej.	E. Kowalska
Fot. 41	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 0 a 3 m długości.	E. Kowalska
Fot. 42	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 2 a 5 m długości.	E. Kowalska
Fot. 43	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 3 a 6 m długości.	E. Kowalska
Fot. 44	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 5 a 8 m długości.	E. Kowalska
Fot. 45	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 8 a 10 m długości.	E. Kowalska
Fot. 46	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 10 a 12 m długości.	E. Kowalska
Fot. 47	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 12 a 15 m długości.	E. Kowalska
Fot. 48	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 14 a 17 m długości.	E. Kowalska
Fot. 49	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-wschodni wykopu między 17 a 20 m długości.	E. Kowalska
Fot. 50	Iława, st. XVI, wykop 1c. Profil południowo-zachodni wykopu.	E. Kowalska

ŁAWA, st. XVI, wykop 1
(AZP 27-52/1)

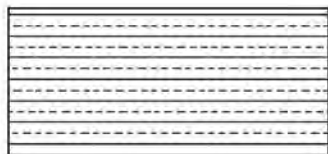
**INWENTARZ
MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH**

BADANIA 2014

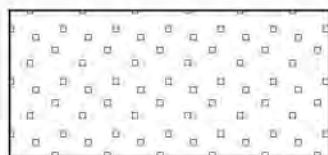
NR INWENTARZOWY	DATA	GŁĘBOKOŚĆ	WARSTWA	RODZAJ ZABYTKU	ILOŚĆ	DATOWANIE	UWAGI	AUTOR WPISU	WYKOP
Ł/2014/16/01	21.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	metal	1	średniowiecze	1 fr. szpili (?)	E. Kowalska	1a
Ł/2014/16/02	21.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	metal	1	średniowiecze	1 fr. okucia pasa z zachowanym fragmentem skóry	E. Kowalska	1a
Ł/2014/16/03	21.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	ceramika	1	średniowiecze	1 fr. kwadratowego otworu kafla piecowego	E. Kowalska	1a
Ł/2014/16/04	21.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	ceramika	4	średniowiecze	2 fr. wylewów, 1 fr. pokrywki, 1 fr. brzuśca wypał redukcyjny,	E. Kowalska	1a
Ł/2014/16/05	24.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	ceramika	2	średniowiecze	2 fr. brzuśców, wypał redukcyjny	E. Kowalska	1c
Ł/2014/16/06	24.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	ceramika	8	nowożytność	2 fr. wylewów, 6 fr. brzuśców, wypał utleniający	E. Kowalska	1c
Ł/2014/16/07	24.11.2014 r.	0-0,5 m	brunatna ziemia	ceramika	6	XIX/XX w.	1 fr. dna fajansowego naczynia; 1 fr. dna talerza porcelanowego z napisem "...uillon OXO..."; 4 fr. porcelanowej filiżanki	E. Kowalska	1c

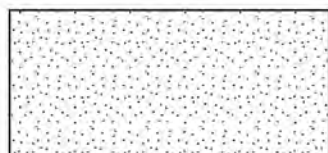
OZNACZENIA STRATYGRAFICZNE

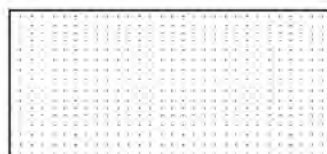
HUMUS

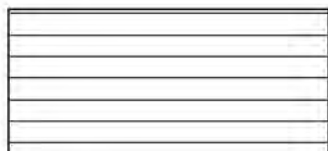
CIEMNOŻÓŁTY PIASEK

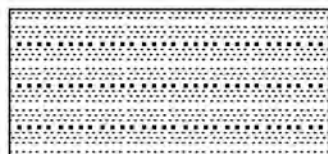
ŻÓŁTY PIASEK Z RDZAWYMI
PRZEBARWIENIAMI

SZARY PIASEK

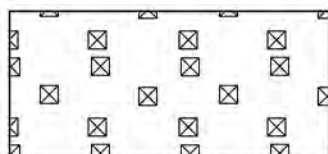
BRUNATNA ZIEMIA

CIEMNOBRUNATNA ZIEMIA

JASNOBRUNATNA ZIEMIA

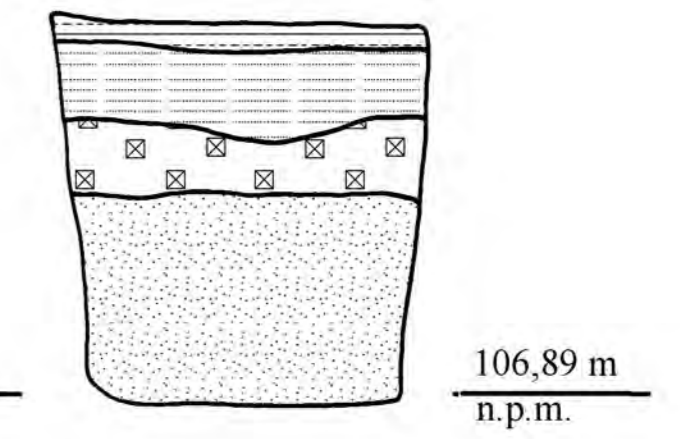
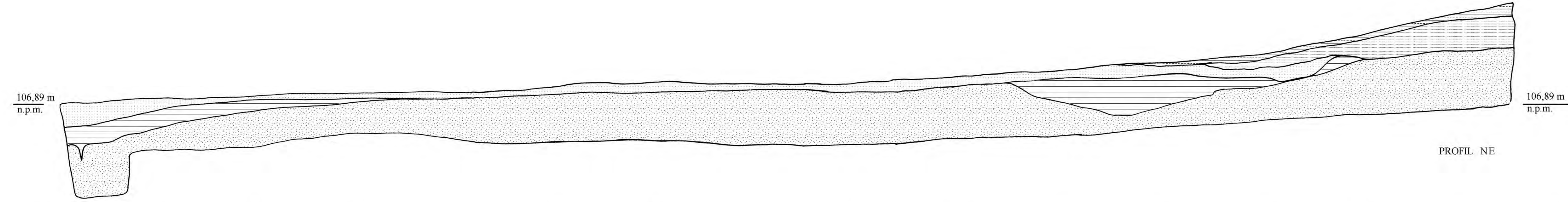
ZLSOWANA ZAPRAWA CEMENTOWA Z
PIASKIEM

Ryc. 1.

Iława, st. XVI, wykop 1 (AZP 27-52/1), gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie.
 Fragment mapy w skali 1:10000 z zaznaczoną kolorem czerwonym
 lokalizacją terenu badań.

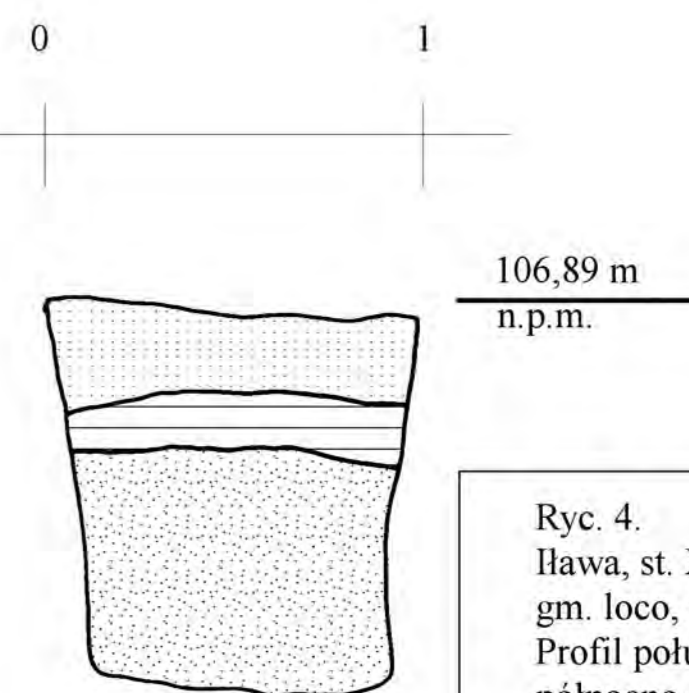
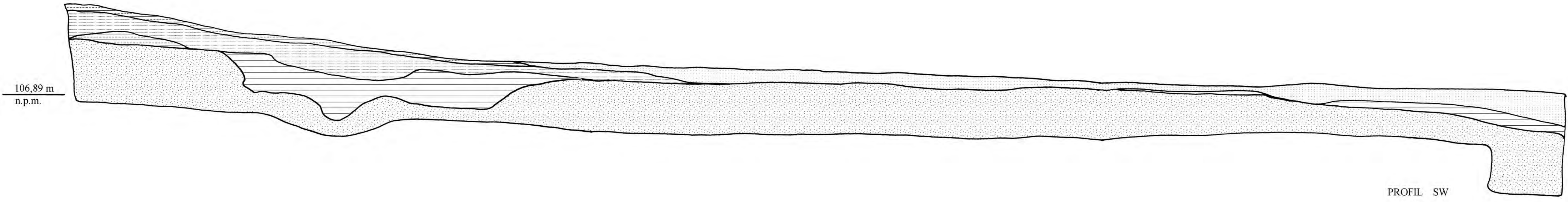

PROFIL NE

PROFIL SE

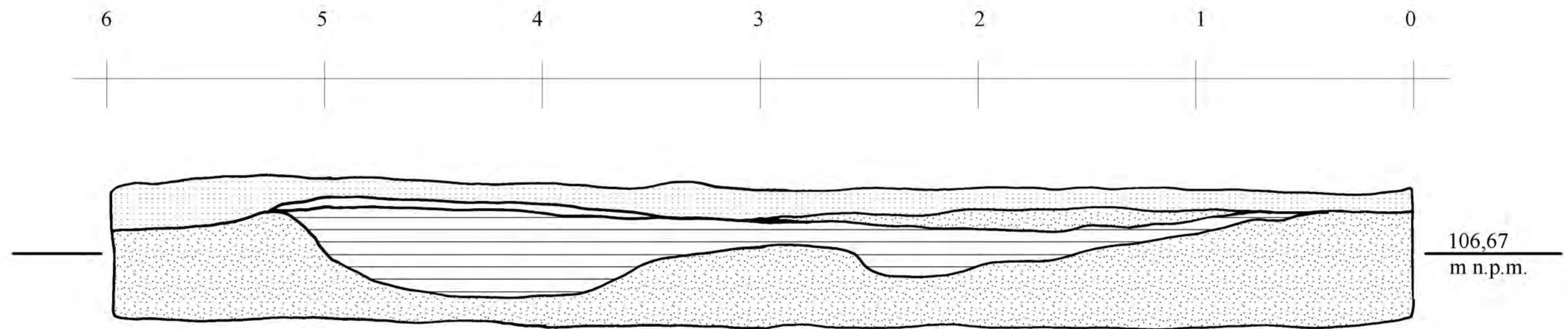
Ryc. 3.
 Hawa, st. XVI, wykop 1a (AZP 27-52/1),
 gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
 Profil północno-wschodni oraz
 południowo-wschodni
 Skala 1:20
 Rys. E. Kowalska

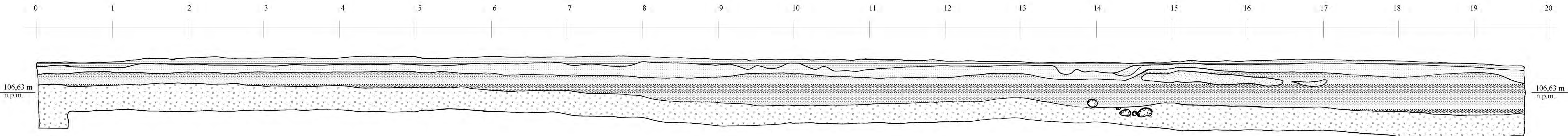
PROFIL SW

PROFIL NW

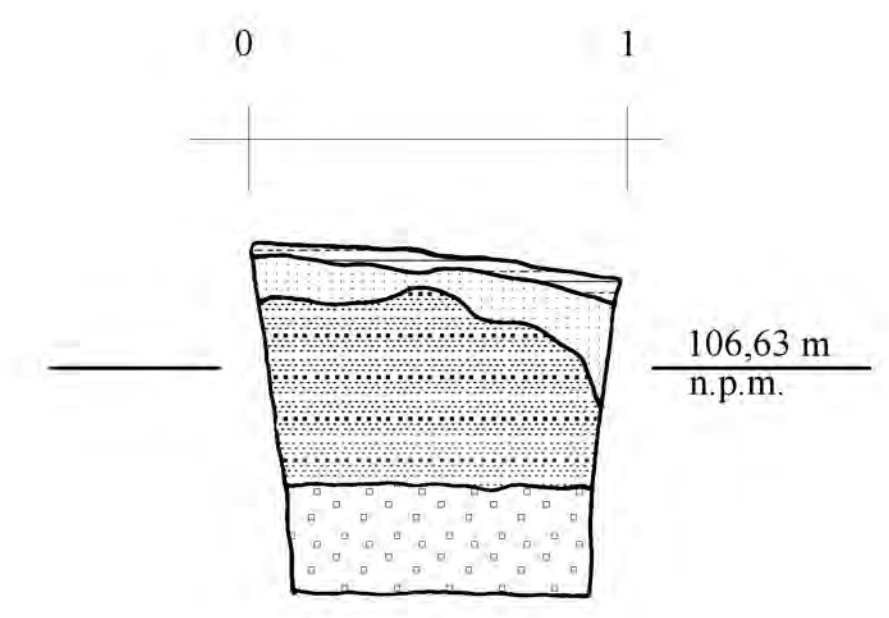
Ryc. 4.
 Hawa, st. XVI, wykop 1a (AZP 27-52/1),
 gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
 Profil południowo-zachodni oraz
 północno-zachodni
 Skala 1:20
 Rys. E. Kowalska

Ryc. 5.
Ilawa, st. XVI, wykop 1b (AZP 27-52/1),
gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
Profil południowo-wschodni
Skala 1:20
Rys. E. Kowalska

PROFIL SE

PROFIL SW

Ryc. 6.
 Hława, st. XVI, wykop 1c (AZP 27-52/1),
 gm. loco, woj. warmińsko-mazurskie
 Profil południowo-wschodni i południowo-zachodni
 Skala 1:20
 Rys. E. Kowalska

1994
E
:09
E
08:
E
:07
E
06:
E
:05
E
04:
E
:03
E
02:
E
:01
E
00:

Person's legs and feet at the top center of the excavation site.

Vertical measuring scale on the right side of the excavation site, marked in meters (m) and centimeters (cm).

E
:09
E
08:
E
:07
E
06:
E
:05
E
04:
E
:03
E
02:
E
:01
E
00:

09
08
07
06
05
04
03
02
01

E
:09
E
08:
E
:07
E
06:
E
:05
E
04:
E
:03
E
02:
E
:01
E
00: